

Sisässä kiven sinisen – Kivet ja kalliot kalevalamittaisissa runoissa

HEIDI HAAPOJA-MÄKELÄ JA SAMPPA MÄKELÄ

Kalevalamittaiset runot ovat suullisena perinteenä liikkuneita, jatkuvasti muuntuneita lauluja, jotka välittivät yhteisöjen jäsenille uskomuksia, arvoja, ohjeita ja muita kulttuurisia merkityksiä kiteytyneessä muodossa. Nykyisen Suomen alueella kalevalamittaisia runoja on laulettu noin parin tuhannen vuoden ajan, vaikka osa runojen sisältämistä aineksista on paljon vanhempaa ja globaaleihin myyttisiin perinteisiin kiinnittyvää (esim. Siikala 2012). On ylipäätään hieman harhaanjohtavaa puhua *suomalaisista* runoista – kalevalamitalla laulettuja runoja on tavattu kaikkialta itämerensuomalaiselta alueelta, ja 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kerätyt valtavat arkistoaineistot on koottu nationalistisen ideologian siivittämänä monelta osin Inkerin ja Vienan Karjalan kaltaisilta alueilta, jotka eivät ole kuuluneet Suomen kansallisvaltioon tai tuolloiseen Suomen suuriruhtinaskuntaan (esim. Tarkka *et al.* 2019).

Kalevalamittaiset runot eivät ole sama asia kuin *Kalevala*, joka on Elias Lönnrotin luoma ja kokoonpanema kokonaisuus. *Kalevala* (1849) toki pohjaa kalevalamittaisiin runoihin: Lönnrot kierteli itäisessä Suomessa ja nykyisen Venäjän Karjalan alueella, laulatti kuulujia runontaitajia ja kirjasi näiden laulut muistiin. Lönnrot kuitenkin suomensi runoja oman näkemyksensä mukaisesti, ja Kalevala kiinnittyi monella tavalla ajan poliittisiin ideologioihin, ylipäätään maailmankirjallisuuden eeposkaanoniin ja kansakunnan luomiseen liittyviin

tavoitteisiin. Kalevala on siis jokseenkin erilainen ilmiö kuin varsinaiset kansanomaiset ja paikalliset runolaulukulttuurit, jotka olivat vielä varsin voimissaan esimerkiksi Karjalan ja Inkerin alueilla 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Näillä alueilla ihmisten maailmankuvaan sekoittui kansanuskon aineksia kaukaa esihistorialliselta ajalta, kristillisiä piirteitä ja toisaalta myös välähdyksiä modernisaation ja esimerkiksi tieteen tuloksista, vaikka nämä melko kaukana tavallisen ihmisen kokemuspöyrästä tuolloin olivatkin. Näistä runolaulukulttuureista tiedetään kuitenkin varsin paljon, sillä edellä mainittujen ideologisten tavoitteiden myötä Suomen alueella koottiin valtavat arkistoaineistot, jotka sisältävät kalevalamittaisia runoja niin kirjallisessa kuin äänitetyssäkin muodossa. Pääosin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä julkaistu 34-osainen *Suomen Kansan Vanhat Runot* -kokoelma (SKVR) sisältää suuren osan kirjoitetuista runomuistiinpanoista, jopa 100 000 erillistä runotekstiä.

Tämä kirjoitus pohjautuu siihen huomiointiin, että vaikka kalevalamittaiset runot ymmärretään monilta osin myyttisiksi – ne eivät siis kerro niitä laulaneiden ihmisten ”todellisuudesta” dokumentaariseen tapaan tai historiallisista tapahtumista –, ne kuitenkin heijastavat alueen elinympäristöjä, maisemia ja materiaalisia maailmoja. Luemme tässä kirjoituksessa runoja maiseman aineellisuuden, erityisesti kivien ja kallioiden näkökulmasta, ja tarkastelemme lyhyesti, miten kivet limittyvät

Kuva 1. Viilarintien "hiidenkouru" Helsingissä. Kuva: Samppa Mäkelä 2019

Figure 1. The glacial pothole "giant's through" at Viilarintie, Helsinki. Photo: Samppa Mäkelä 2019

myyttisiin maailmoihin ja mielikuviin. Aineistonamme käytämme Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemaa SKVR-tietokantaa, joka on avoimesti saatavilla verkossa, ja sisältää kaikki *Suomen Kansan Vanhat Runot* -koelman runotekstit mahdollisimman tarkasti painetun julkaisun mukaisessa muodossa.

Kansanomaisen sanasto ja geologia

Ennen varsinaisten runojen analyysia on aiheellista huomioda muutama sanastollinen seikka. Osa tieteenkin piiriin päätyneestä kielenkäytöstä on taustaltaan todella vanhaa, ja näin ollen limittyä kalevalamittaisten runojen kieleen: esimerkiksi sana *kivi* kuuluu omaperäiseen, tuhansia vuosia vanhaan suomalais-ugrilaiseen sanastoon, ja se tavataan samantapaisessa muodossa esimerkiksi mordvan, hantin, mansin ja unkarin kielissä. Kivi on osa luontoon ja luonnonjärjestykseen liittyviä perussanastoa, kuten myös esimerkiksi *marja*, *pilvi*, *sieni* ja *syksy*. (Häkkinen 2006.) Näin ollen ei ole yllättävää, että kivi esiintyy jo pelkästään perusmuodossaan *Suomen Kansan Vanhoissa Runoissa* 1551 kertaa. Myös sana *kallio* – vanha germaaninen lainasana (Häkkinen 2004) – tuo 1529 osumaa. *Rapakivikin* esiintyy runoissa joitakin kertoja, ja sanalla viitataan kansanomaisessa käytössä helposti mureneviin kiviin tai lohkaraisiin (vrt. Tieteen termipankki 2020).

Kaikkein ilmiselvin, nykyisessä sanastossa edelleen vankassa käytössä oleva, vanhan kansanuskon ja geologisen ilmiön yhteenhioutuma on toki *hiidenkirnu*, joka on hieno esimerkki siitä, miten elinympäristön luonnonmuodostumat ovat sulautuneet osaksi kulttuurisia uskomusjärjestelmiä – ja toisinpäin. *Hiisi* on todennäköisesti viitannut alun pitäen vainaja-käsitteeseen, ja hiisi-lehdot ovat olleet pyhiä kultti- ja palvontapaikkoja (Siikala 2012). Toisaalta hiisi on myös yhdistetty kristinuskon

tulon jälkeen helvettiuskomuksiin, joissa *Hiitola* on monella tavalla sekä Pohjolaan että helvettiin rinnastuva myyttinen seutu (Siikala 1999 [1992]). Hiisi on ollut myös pirun tai yliluonnollisen jättiläisolennon nimitys. Hiidenkirnujen nimitys kumpuaa todennäköisesti jälkimmäisistä uskomuksista, joissa kalliopeuran varmasti monia hämmentäneet kolomaiset muodostumat on ajateltu syntyneen jättiläisten eli ”koljolaisten” toimien myötä. (Ruhonen 2010; vrt. Haavio 2019 [1967].) Hiisi-alkuiset sanat elävät vahvasti myös nykyisessä kielenkäytössä: hiidenkirnu-sanana jatkeeksi on ilmestynyt esimerkiksi *hiidenkouru*-termi, joka ei ole varsinaisesti kulutusmuodon tieteellinen nimitys, mutta on saanut silti huomattavan paljon huomiota esimerkiksi helsinkiläisten keskuudessa. Raidejokerin työmaan alle jääneitä, Viilarintien laidassa sijainneita jäätikön sulavesikouruja (kuva 1) on alettu kutsua tällä nimellä (Kultti 2019).

Kansanuskon ja runojen kivet – yhteyksiä tuonpuoleiseen

Ihmisten elinympäristöissä kivet, puut ja läheteet ovat olleet merkityksellisiä luonnonvaraisia kansanuskon ilmenemispaiikkoja. Alun pitäen ne olivat tärkeitä elementtejä esimerkiksi pyhissä lehdoissa, mutta vielä esimerkiksi 1800-luvulla lehtojen häviämisen jälkeenkin tietyt ympäristön kivet ja puut säilyttivät uskomusfunktionsa. Ne toimivat tuon- ja tämänpuoleisen maailman rajan merkitsijöinä, ja niiden avulla voitiin myös luoda yhteys tuonpuoleiseen. Kivet toimivat usein uhrikivinä, joihin oli hakattu riittitarkoituksia varten kuoppia. Niin sanotuille kuppikiville (kuva 2) uhrattiin esimerkiksi ruokaa, ja tällaisia kiviä on löydetty niin itäisestä kuin läntisestäkin Suomesta. (Siikala 2012.) Kuppikiviksi näyttää valikoituneen kätevästi sijainneet kivet – ne voivat olla mitä tahansa kivilajia, ja joko

Kuva 2. Kuppikiven kuppeja, Hartola. Kuva: Tuohirulla, Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

Figure 2. The holes in a cupstone, Hartola. Photo: Tuohirulla, Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

irtokiviä tai kallioita, kunhan ne ovat olleet riittävän tasaisia kupprien kovertamiseen (Arkeologisen kulttuuriperinnön opas 2019). Uskonpuhdistuksen jälkeen uhrikivikäytäntöjä ei katsottu erityisen hyvällä silmällä: esimerkiksi Mikael Agricola tunsi kansan tavat, mutta paheksui niitä varsin tiukoin sanankääntein suomenkielisen Psalmtarinansa esipuheessa:

Eikö se Cansa wimmattu ole,
ioca neite wsko ia rucole.
Sihen Piru ia Syndi weti heite,

Ette he cumarsit ia wskoit neite.
Coolludhen hautijn Roooa wietin,
ioissa walitin, parghutin ia idketin.
Menningeiset mös heiden Wffrins sait,
cosca Lesket hoolit ia nait.
Palueltin mös palio mwta,
Kiuwet, Cannot, Tädhet ia Cwta.

(Mikael Agricola 1551/ Virtuaalinen vanha kirjasuomi 2020.)¹⁾

Kiveen liitetty maagisuus ei ole vain suomalais-karjalaisen alueen tai kalevalamittaisten runojen ominaisuus, vaan laajalle levinnyt myyttinen mielikuva. Ajatus meren keskellä ja lähellä kosmista maailmanpuuta sijaitsevasta kivistä on yleinen esimerkiksi indoeurooppalaisten kansojen perinteessä. Suomalais-karjalaisissa kalevalamittaisissa loitsuissa tätä kosmisen kiven mielikuvaa käytettiin esimerkiksi kipuja pois manatessa. (Siikala 1999 [1992].) Mielikuva kivistä, johon taudit ja kivut manataan, lomittuu myös kristilliseen perinteeseen. Alla olevassa runossa Kivutarella, jonka piirteitä peri myöhemmässä runostossa Neitsyt Maria, mainitaan vanhoissa kivunmanausloitsuissa olevan kipuja kantava kivi:

Kipu-tyttö, Tuonen neito
Kipuja keräilöö.
Kivut kääri kintaaseen,
Vaivat vasten rintojasi,
Jotta ei yötään potisi,
Päivejään sairastaisi!
Kivi keskellä mäkee,
Reikä keskellä kivee.
Paa kivut kiven sisään,

1) Eikö se kansa wimmattu ole, / joka näitä uskoo ja rukoolee? / Siihen piru ja synti veti heitä, / että he kumarsit ja uskoit näitä. / Kuollutten hautiin ruoka vietiin, / joissa valittiin, parguttiin ja itkettiin. / Menninkäiset myös heidän uhrins sait, / koska lesket hoolit ja nait. / Palveltiin myös paljo muuta, / Kivet, kannot, tähdet ja kuuta. (Virtuaalinen vanha kirjasuomi 2020.)

Kivii kivuttamaan,
Paasia pakottamaan:
Ei kivet kipuja itke,
Paasit vaivoja valita

(SKVR VII4, 2093. Kaavi 1885.)

Kalevalamittaisissa eeppisissä eli kertovissa runoissa kiven sisässä saattoi myös oleilla jokin tuonpuoleinen, usein paha olento (Siikala 1999 [1992]). Esimerkiksi maailman synnystä kertovassa runossa ”Lappalainen kyytösilmä” ampuu sinisellä hirvellä ratsastavan Väinämöisen mereen, jossa Väinämöinen ajellehtii vuosia. Tämän jälkeen Väinämöinen osallistuu maailman luomiseen. Alla olevassa akonlahtelaisessa runossa Väinämöinen halkaisee kiven miekalla. Kiven sisästä paljastuu käärme, jonka verestä kasvaa iso tammi, maailmanpuu:

Oli v[anha] V[äinämöinen],
O[li] ezivä hevosen,
Kulokkahan kuun[telia].
Ajoa kar[ettelevi]
Seläss[ä] sin[isen] hirv[en],
Hernevirtisen hevoisen.
[...]
Marjan varsista vanutti,
Kulon päästä k[utkutteli].
Tuosta saaria saneli,
Sano maatki manteretki,
Kirjutti kivehen kirjan,
Veti viivan kalliohon
Peukalolla päättömällä,
Sormella nimettömällä:
Katkesi kivi 2:xi,
P[aaasi] 3 palax[i].
Siellä kyy olutta juopi,
Mato vierrettä vetävi
Sisässä kiven sinisen,
Paaen paxun paltehess[a].
Kisko kärsän käärmeheht[ä],
Pään on mustalt[a] maolt[a],

Jo'et joutu juoxemah[an]
Maon mustia veriä,
Tuonen toukan hurmehia.
Siitä kasvo kau[nis] tam[mi]

(SKVRI, 1. Akonlahti 1845.)

Kiinnostavaa on, että kalevalamittaisissa runoissa kivi on usein sininen: viittako sinisyys jotenkin kiven varsinaiseen väriin, esimerkiksi savi- tai kiillemineraalien korkeaan pitoisuuteen, tai mahdollisesti sinisävyiseen kvartsiin, ukonkiveen? Kovin pitkälle meneviä luonnontieteellisiä tulkintoja runoista ei voi eikä kannatakaan tehdä, sillä sinisyys saattaa olla säikeissä mukana esimerkiksi alkusoinnun

Kuva 3. Mahdollinen tietäjän kuva kalliomaalauksessa Suomussalmen Värikalliolla. Kuva: Ilarius, Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

Figure 3. Shaman at the Värikallio rock painting at Suomussalmi. Photo: Ilarius, Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

takia. Selvää kuitenkin on, että runot heijastavat myös ympäröivää aineellista maailmaa.

Kiviin kytkeytyy myös loven käsite, joka esiintyy erityisesti tietäjän loitsuanoissa, joissa tämä ”nostattaa luontoaan” ja ”lankeaa loveen”. Tietäjät eli joko nais- tai miespuoliset kyläsyhteisöissä arvostetut osaajat (kuva 3) käyttivät näitä sanoja esimerkiksi parantamisriittejä aloittaessaan. Lovi on monimerkityksinen ilmaus, jolla on tarkoitettu niin hurmos- tai horrostilaa ja kuilua tai onkaloa, tai toisaalta sillä on voitu viitata myös tuonpuoleisiin paikkoihin kuten kalmanvuoreen – etymologisesti lovi nimittäin kytkeytyy myös louhikko-sanaan. Tietäjä on siis loveen langetessaan ollut yhteydessä tuonpuoleisen haltioihin. Toisaalta loitsuihin on sekoittunut myös laajemmin Euroopassa tunnettu ajatus kiven alla makaavasta suoelijahengestä. (Siikala 1999 [1992].) Alla olevassa vuokkiniemeläisissä loitussa kivet ovat merkittävässä roolissa, niin konkretiana kuin myyttisenä mielikuvana:

Haltie nousou, kun ottau kuokan ta kuokkiu kantoja, juurikkoja ta kivijä ta sanou:

Nouše, luontoóni, lovešta,
Havon alta, haltieni,
Havon alta hattupiäššä,
Kiven alta kinnäškiäššä!

(SKVR I4, 11. Vuokkiniemi 1911.)

Pisan mäki, Tuonelan maisemat – Kalevalamittaiset runot kietoutuvat nykymaailmaan

Erilaiset pinnanmuodot saavat myös oman osansa kalevalamittaisessa runostossa. Vuoret ja kalliot ovat jo edellä mainituista, tuonpuoleiseen liittyvistä syistä merkittäviä elementtejä, mutta kiinnostavaa on, että runoista voidaan löytää myös nykyisellekin kartalle sijoituvia paikkoja. Eräs tällaisista on Pisan mäki,

joka sijaitsee Pohjois-Savossa Kuopion alueella. Pisa on koholla oleva eroosiojäännös, kuten kuulumpi Kolikin. Paleoproterotsooiset kvartsiitit vuorottelevat kiillegneissin kanssa (Paavola 1984, Nironen 2017). Aiemmassa nomenklatuurissa kvartsiitit kuuluivat Jatuliin (vrt. Strand, Köykkä ja Kohonen 2010), joka taas viittaa nimenä myyttisiin jättiläisiin – jälleen viittaus vanhaan suulliseen perinteeseen. Molemmat kivilajit ovat myös paikoin hyvin sinisävyisiä, mikä tuo yhtymäkohdan edellisessä alaluvussa analysoituihin runoihin.

Pisan mäki mainitaan kilpalaulanta-runoissa, joissa Joukahainen mahtailee Väinämöiselle tietävänsä paljon ja muistavansa muun muassa Pisan mäen pitkät puut. Väinämöinen väheksyy Joukahaisen tietoja:

Tuo oli nuori Joukamoinen,
Hän tuon sanoiksi virtti:
”Tiiän minä’in vähäsen,
Muistan muukaman ajankin,
Puut pitkät Pisan mäellä,
Hongat Hornan kalliolla.”
Väinämöinen:
”Ei ole siinä miehen muisto,
Eikä partasuun urohon.”

(SKVR I1, 158. Kontokki 1820.)

Runossa Pisan pinnanmuodot kietoutuvat tuonpuoleisen kuvastoon, sillä Hornan kallion voidaan tulkita olevan myyttinen vuori Tuonelan maisemissa (Siikala 1999 [1992]). Tällöin Joukahaisen kuvaamat maisemat eivät ole mitä tahansa näköalaturismin kuvia, vaan vaarallisen matkan näkymiä.

Kilpalaulanta-runon Pisa-säkeet ovat päättyneet myöhemmin myös *Kalevalan* kolmanteen runoon. Lönnrot kävi tietävästi Pisan mäellä 1830-luvulla, ja alue on kuulunut näihin päiviin asti niin sanotun kansallismaiseman esittämisen kaanoniin (Kuva 4). Kiinnostavaa kyllä, Ympäristöministeriön vuonna

Kuva 4. Kämmenkivi
Pisan vuorella. Kuva:
TuomoS, Wikimedia
Commons (CC BY-
SA 4.0)

Figure 4. Handstone
at the Pisa hill.
Photo: TuomoS,
Wikimedia
Commons
(CC BY-SA 4.0)

2016 tuottamassa ehdotuksessa valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi (Ympäristöministeriö 2016) Pisan merkitystä korostetaan paitsi kallioperänsä, myös sen *Kalevala*-yhteyksien vuoksi. Tämä on hieno esimerkki siitä, miten kulttuuriset merkitykset ja ympäristön aineellisuus kietoutuvat toisiinsa. *Kalevala*-kytkökset tuovat maisemainventointeihin sekä *Kalevalaan* aina väistämättä liittyvät nationalistiset puitteet että fyysiseen kallioon runoissa limittyvät myyttiset maailmat vielä 2010-luvullakin.

FT, MUM HEIDI HAAPOJA-MÄKELÄ
(heidi.haapoja-makela@helsinki.fi)
Kulttuurien osasto, Helsingin yliopisto

FM SAMPPA MÄKELÄ
(samppa.makela@helsinki.fi)
Geotieteiden ja maantieteen osasto,
Helsingin yliopisto

HH-M on folkloristiikan post doc -tutkija Helsingin yliopistossa, ja hän tutkii muun muassa *Kalevalaan*

liittyviä ideologisia merkityksiä. Haapoja-Mäkelän geologinen tuntemus on vähäistä, mutta hän ihastelee mielellään kiviä ja kallioita metsäretkillä.

SM on Geologin päätoimittaja ja tohtorikoulutettava Helsingin yliopistossa. Mäkelän runotuntemus on vähäistä, mutta hän ihastelee mielellään runonlaulantaa, kieltä ja myyttejä kotisohvalla.

Kiitämme asiantuntevista kommentista ja sivuhuomioista väitöskirjatutkija Tuukka Karlssonilta HY:n Kulttuurien osastolta. Kiitämme myös FT Hannu Linkolaa, jolle kuuluu kunnia Pisan *Kalevala*- ja maisemakytösten vinkkaamisesta.

Summary

Kalevalaic runo singing was a tradition of metered oral poetry in the Baltic-Finnic area, stretching back for millennia. The runo songs were collected extensively during the 19th and early 20th centuries, and the collections form a major window into the oral traditions of the cultures that produced them. In this text, we examine how the words *kivi* and *kallio* (both terms for rock) are presented within this poetry. While the poems are mostly mythical,

they also mirror the material world in which the singers lived.

The rock-related words used in the poetry are very old, and present in many Fenno-ugric languages. They are used in the collected poems thousands of times. An obvious example of a mythic word in modern usage is “hiidenkirnu”, a giant’s kettle (Figure 1). Rocks were regarded as important in the everyday surroundings of the poetic cultures: for example, they could be used as markers of the boundaries between this and the other world, as in the case of sacrificial cupstones (Figure 2). These kinds of features of the vernacular religion were decried as early as in 1551 by the reformer Mikael Agricola.

In the poems, the word rock (*kivi*) is often used in connection to the other world, and there may be an evil being within the rock. The shaman (Figure 3) may find this creature by splitting the stone. The rocks mentioned thus are often described as blue. One may only ponder whether the color refers to an actual blue-tinted stone such as a gneiss or a bluish quartz.

Some physical locations are described in the poems, such as the Pisa hill near Kuopio (Figure 4). The hill is mentioned in the third poem of the *Kalevala*, the Finnish national epic. Joukahainen boasts having seen the tall pines at Pisa in the competition with Väinämöinen. This mention has had a far-reaching effect in Finland: it has for example influenced the decision to include the Pisa area into the inventory of nationally valuable landscapes – showing that these poems and their interrelation to physical world have an effect even in 21st century Finland.

Lähdeluettelo

Arkeologisen kulttuuriperinnön opas, 2019. Kuppikivi. <http://akp.nba.fi/wiki/kuppikivi> [7.6.2020]
Haavio, M., 2019 [1967]. Suomalainen mytologia. 2. tarkistettu laitos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Häkkinen, K., 2004. Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WSOY.
Häkkinen, K., 2006 [1997]. Mistä sanat tulevat. Suomalaisista etymologiaa. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
Kultti, S., 2019. Viilarintien kourun kertomaa. Raidejokeri / Blogi. <https://raidejokeri.info/viilarintien-kourun-kertomaa/> [7.6.2020]
Lönnrot, E., 2000 [1849]. Kalevala. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia 14, 30. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki, 343 s.
Nironen, M., 2017. Bedrock of Finland at the scale 1:1 000 000 – Major stratigraphic units, metamorphism and tectonic evolution. Geological Survey of Finland special paper 60, Espoo, 128 s.
Paavola, J., 1984. Nilsin karta-alueen kallioperä. Suomen geologinen kartta 1: 100 000, kallioperäkartojen selitykset, lehti 3334. Geologian tutkimuskeskus, Espoo, 59 s. http://tupa.gtk.fi/kartta/kallioperakartta100/kps_3334.pdf [7.6.2020]
Ruohonen, J., 2010. Jättiläinen, paholainen, kuolema? Koljo kansanperinteessä, nimistöissä ja maastossa. Sananjalka 52:148–162.
Siikala, A.L., 1999 [1992]. Suomalainen šamanismi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Siikala, Anna-Leena., 2012. Itämerensuomalaisten mytologia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. SKVR-tietokanta. <https://skvr.fi/aloina> [7.6.2020]
Strand K., Köykkä J. ja Kohonen J. (toim.) 2010. Guidelines and Procedures for Naming Precambrian Geological Units in Finland. Stratigraphic Commission of Finland: Precambrian Sub-Commission. Geological Survey of Finland, Guide 55, 41 s.
Tarkka, L., Haapoja-Mäkelä, H. ja Stepanova, E., 2019. Kalevalaisuus, kieli-ideologiat ja suomalaisuuden myytit. Teoksessa: Piela, U., Hakamies, P. ja Hako, P. (toim.), Eurooppa, Suomi, Kalevala: Mikä mahdollisti Kalevalan?. Kalevalaseuran vuosikirja 98. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–106.
Tieteen termipankki, 2020. Rapakivigraniitti. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Geologia:rapakivigraniitti> [8.6.2020]
Virtuaalinen Vanha Kirjasuomi, 2020. Mikael Agricola. Alcupuhe Psaltarin päle, 1551. Otteita esipuheen runomuotoisesta loppuosasta. http://www.helsinki.fi/vvks/tekstit/1500_1_agricola/3b/ [7.6.2020]
Ympäristöministeriö, 2016. Ehdotukset valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi maakunnittain. Pohjois-Savo. <https://www.ymparisto.fi/download/noname/%7BA7AC175E-66EA-45BB-A156-679069D9FF5F%7D/114750> [8.6.2020]